

BABASHOVA, Zhala (2014). “XX. Yüzyıl Azerbaycan Romantizmi; Hüseyin Cavid ve Türk Edebî Ortamı”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.631-636 (http://bilgelerzirvesi.org).*

Zhala BABASHOVA*

XX. YÜZYIL AZERBAYCAN ROMANTİZMİ; HÜSEYİN CAVİD VE TÜRK EDEBÎ ORTAMI

Giriş

Bilindiği üzere toplumların yaşadıkları sosyal ve siyasî gelişmeler, doğal afet ya da savaş gibi olağanüstü olaylar zamanla kültürel sahaya da aksetmekte ve dönemin edebî muhtevası açısından belirleyici bir rol üstlenmektedir. Azerbaycan Edebiyatı bu tür etkenlerin şekillendirdiği Türk Dünyası Edebiyatları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Toplumun geçmişte yaşadığı olaylar, özellikle o yıllarda verilen edebî eserlerin karakteristik niteliğini oluşturur.

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Türkiye’de büyük sosyal- siyasi, millî ve kültürel olayların yaşandığı tarihten bilinmektedir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Azerbaycan coğrafyasında yaşanan sosyal siyasi olaylar dönemin aydınları üzerinde derin izler bırakmıştır. Her iki coğrafyada yaşanan olayların edebiyat hayatındaki tesirlerini o dönemde yazılmış eserleri incelerken görmekteyiz.

Azerbaycan Edebiyatı’nda Hüseyinzade Ali Bey, Mehmed Hadi, Abdulla Şaik, Hüseyin Cavid gibi isimler, özellikle kendi halklarının tarihî süreç içerisinde yaşadığı sıkıntıları dile getirirlerken; aynı zamanda eserlerinde Azerbaycan Türklerinin varlık mücadelesini de ele almışlardır.

Azerbaycan Edebiyatı’nda özellikle 1905 yılından itibaren millî bir tavır kendini gösterir ki, bu yıllarda milliyetçilik akımının

* Doktora öğrencisi, Ankara Üniversitesi.

etkisiyle eser veren sanatçılar arasında Hüseyin Cavid'in ayrı bir yeri vardır. Hüseyin Cavid, o dönemde kaleme aldığı değişik türdeki eserleri ile Azerbaycan Türklerinin verdiği ulusal kurtuluş mücadelesinin panoramasını ortaya koymuştur. Sanatçı, özellikle Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Mehmet Emin Yurdakul, Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Mehmet Akif Ersoy gibi şahsiyetlerin sanatsal etkisi altında kalmış ve Türkçülük, İslamcılık akımlarının etkisi ile Millî Edebiyat cereyanı doğrultusunda bu yıllarda yazdığı pek çok eserinde vatan sevgisini ortaya koyarken birçok tarihî olayı da edebî sahaya aksettirmiştir.

Azerbaycan Edebiyatı'nda milliyetçilik akımının yeşermesi ve yaşatılmasında önemli bir rol sahibi olan Cavid, Azerbaycan Türkleri arasında Türkçülük bilincinin uyanmasında da müstesna hizmetler vermiş bir yazardır. Yazar, “Daniz Tamaşası”, “Harb va Falakat” gibi şiirlerinde, “Azer” poemasında, “Şeyh Senan” ve “Uçurum” gibi piyeslerinde vatan sevgisini lirik bir üslupla dile getirmiş; makaleleriyle verilen bağımsızlık mücadelesinde halkının manevî dünyasını güçlendirmeyi amaçlamıştır.

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Türkiye aydınları arasında sıkı bir münasebet teşekkül etmeğe başlamıştı. Azerbaycan fikir ve sanat adamları Türkiye'deki siyasî, sosyal ve edebî sahalardaki faaliyetleri yakından takip ederek; bu hareketlerden ilham ve tesir almış ve bütün eserlerine aksettirmişlerdir.

Azerbaycan sanatçıları, özellikle şairler, Türkiye'deki siyasî ve edebî akımların ortaya koyduğu yeni düşünce ve üslubu şiirlerinde kullanmışlardır. Bu temas ve tesirlerin örnekleri, şiirlerde çok açık bir şekilde görülmektedir. Muhtevayla birlikte dil, üslup, teknik hususlar yönünden Azerbaycan çağdaş şiirine, Türkiye'deki siyasî ve edebî akımların tesiri büyük olmuştur. İşte Hüseyin Cavid, bu tesirleri eserlerinde bariz olarak yansıtan fikrî ve edebî alanlardaki gelişmeleri takip ederek, büyük bir heyecanla şiir ve dramlarında kullanan bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hüseyin Cavid, Yeni Dönem Azerbaycan Edebiyatı sanatçılarından. 1904-1937 yılları arasında edebî faaliyetlerini sürdürmüştü; şair ve dram yazardır.

Fuat Köprülü, İslam Ansiklopedisi'ndeki “Azeri”⁶⁴⁸ konulu bölümde “Azeri edebiyatında teceddüt devrini” üç kısma ayırıyor.

⁶⁴⁸ Azeri: Azerbaycan

Hüseyin Cavid'i "II. Devir (1905-1920)"de tanıtan Fuat Köprülü, onu şu bölümlerle tanıtır kitabında: "Hüseyin Cavid'e gelince, bu devir Azeri edebiyatının en kudretli sanatkârı şüphesiz odur."⁶⁴⁹

Şiir ve dramlardaki romantik özellikler onun Azerbaycan edebiyatında romantizmin temsilcisi olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Azerbaycan edebiyatında ilk manzum dramın yazarı olması, Azerbaycan tiyatrosunun şaheserlerini yaratması sebebiyle Hüseyin Cavid, Türk kültür hayatında büyük bir şöhret kazanmış; sevgi ve ilgiye mazhar olmuştur.

İçtimai ve siyasi alandaki hizmetleri yanında Cavid'in öğretmen olarak yaptığı çalışmaları da, Kafkasya Türkleri için ayrı bir değer taşımaktadır. Divan, Tanzimat ve Servet-i Fünun edebiyatlarını, İstanbul Türkçesini, ortak Türk medeniyetlerini mükemmel bilen Hüseyin Cavid, Kafkasya'da yaşayan Türklerin şuurlu ve bilgili gençliğinin yetişmesinde yorulmadan çalışmıştır. Azerbaycan'da Azerbaycan Türkçesinde ve ortak Türkçe derslerindeki başarıları, sağlıklı ve zengin bir dile kavuşulması yolundaki faaliyetleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir.

Hüseyin Cavid'in edebiyat sahasındaki ilk eserlerinde klasik edebiyatın dil ve üslup yönünden tesirleri görülür. İlk şiirlerinde Sâdi, Firdevsi, Hafız, Fuzuli, Hayyam, Nesimi gibi klasik divan şairlerinden ilham alan Hüseyin Cavid, Türkçe ve Farsçayı kullanarak klasik tarza uygun gazeller yazmıştır. Ancak bu gazeller dil, şekil ve üslup olarak klasik özellik gösterse de muhteva açısından yenilik arz ediyordu.

Hüseyin Cavid, 1905 yılında Türkiye'ye Darü'l-Fünun'da tahsil yapmak maksadıyla gelmiştir. 1905-1909 yılları arasında Türkiye'de kalan; siyasi, içtimai, edebî havayı teneffüs eden Hüseyin Cavid, Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret, Rıza Tefvik ve Mehmet Akif gibi fikir ve sanat yönü güçlü kişilerden ilham almış, ilerde kaleme alacağı eserlerde onların etkisi altında kalmıştır. Bu sanatçıların sanat ve edebiyat anlayışları; içtimai fikirleri Hüseyin Cavid'in edebiyat bakışını, dünya görüşünü etkilemiştir.

Abdülhak Hamit, Hüseyin Cavid'e şiirlerindeki felsefi düşünceler, üslub ve romantik özellikler yönünden tesir etmiştir. Hüseyin Cavid, Azerbaycan edebiyatında romantizmin temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Abdülhak Hamit'in şiirlerinde felsefi

⁶⁴⁹F. Köprülü, "Azerî Edebiyatının Tekâmülü", *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, Ankara, 1997. s.567.

düşünceler geniş yer tutar, ondan etkilenen Cavid de felsefi konulu şiirler yazmış ve bu şiirleri ile sevilmiş ve tanınmıştır. Ayrıca Hamit'in üslubundaki tezatlı söyleyiş de Hüseyin Cavid'de sıkça görülmektedir.

Namık Kemal, zulüm ve haksızlığa başkaldırışı, vatan ve hürriyet konulu şiirleriyle Hüseyin Cavid'i etkilemiştir. Cavid de şiirlerinde sosyal konulara ağırlık vermiş, vatan, hürriyet, zulüm ve haksızlık gibi milletin dertlerine tercüman olmuş, gerçekleri eserlerinde yansıtmaktan korkmamıştır.

Hüseyin Cavid, Servet-i Fünun şairlerinden, özellikle de Tevfik Fikret'ten muhteva, dil, şekil ve üslup yönlerinden oldukça etkilenmiştir. Tevfik Fikret, hümanist ve beynelmilelci yönüyle Hüseyin Cavid'in dinî düşüncelerinde önemli iz bırakmıştır. Tevfik Fikret, kâinatın manasının aşk ve sevgi; hayatın esasının ise ilim olduğunu savunmuştur. Hüseyin Cavid de: "Benim Tanrım Güzelliştir, Sevgidir.", "En Büyük Din Muhabbetir." diyerek Tevfik Fikret ile bu konuda aynı çizgide olduğunu ortaya koymuştur.

Rıza Tevfik, Darü'l- Fünun'da Hüseyin Cavid'in hocası olmuştur. Filozof Rıza Tevfik, Hüseyin Cavid'in fikrî zemininin teşekkülünde, edebiyat anlayış ve zevkinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Mehmet Akif dinî, içtimai düşünceleri, şiir cümlesi kurma özelliği ve manzum hikâyecilik yönleri ile Hüseyin Cavid üzerinde tesirler bırakmıştır.

Hüseyin Cavid'in şiirlerinde yoğunluk arz eden temalar; aşk, kadın, tabiat, din, hürriyet ve esaret, yurt sevgisi gibi konulardır. Şu halde Cavid'in hem ferdî hem de sosyal konulara yönelmiş her iki alanda da eser veren bir yazar olduğunu söyleyebiliriz.

Şiirlerinde ve tiyatro eserlerinde ideal aşkı dile getiren Cavid, aşk temalı şiirlerinde lirik-romantik özellikler gösterir. Onun aşk temalı şiirleri ızdıraplı, mutsuz genelde melankolik bir ruh haliyle yazılmış, hüznü duyguların ifadesidir. Bu tür şiirlerde, Servet-i Fünun şiirinin özellikle muhteva açısından tesirinin yoğun olduğunu görebiliriz.

Hüseyin Cavid, Azerbaycan edebiyatına kadın konusu ile ilgili dönemine göre getirdiği yeni ve tutarlı fikirleriyle dikkat çekmiştir. O, kadını toplumun dinamizmini sağlayan, maneviyatı yükselten bir "ana", "sevgili", "melek" olarak niteler. Kadın, çalışarak zorlukları yenecek, toplumda bir yer edinecek, ilim ve irfanla mücehhez olarak "perde-yi zulmet"i yok edecektir. Cavid'e göre fizikî güzellik

geçicidir. Önemli olan kişinin öz güzelliğine sahip olmasıdır. Kadının süsü, bilgi ve temizliktir.

Tabiata duyduğu sevgiyi şiirlerinde sık sık dile getiren Cavid, tabiatı bir mutluluk kaynağı olarak görür. Çünkü tabiat onun ferahlanmasını sağlamakta; hastalıklardan iyileşmesine sebep olmaktadır. Tasvirî bir üsluba sahip olan Cavid, özellikle aşk ve tabiat temalı şiirlerinde kelimelerle tablo oluşturarak, Servet-i Fünun'da başlayan “tablo şiir” geleneğine eğilimli olduğunu ortaya koymuştur.

Hüseyin Cavid'in dinî fikirlerinin oluşumunda Tevfik Fikret'in hümanizm, beynelmilelcilik “tevhid-i edyan” gibi fikirlerinin büyük ölçüde etkisi olmuştur.

Mehmet Akif, dinî temalı şiirlerinde, din istismarcılığına, taassuba, cehalete, kaderciliğe ve “tevekkül”e karşı çıkarak ilim ve irfanla mücehhez olmayı savunmuştur. Hüseyin Cavid de aynı hususları ifade ederek; Mehmet Akif ile paralel düşünceler ortaya koymuştur. Cavid, dinî temalı şiirlerinde Tevfik Fikret ve Mehmet Akif'in bir sentezini yapmıştır, diyebiliriz.

Hüseyin Cavid, sömürgecilik idaresinin baskı ve yolsuzluklarının şahidi olmuş; sadece Rus sömürgeciliğinin aleyhinde değil, her türlü sömürgecilğe karşı tavrı almıştır. Cavid, hürriyet âşığı bir şairdir. Bu yönüyle Namık Kemal'dan etkilenen şair, bütün eserlerinde istiklal ve hürriyet gayesini savunmuştur. Ona göre, zulüm ve adaletsizlikle mücadelede başarılı olmak için kuvvetli ve akıllı olmak gerekmektedir. Yurt ve istiklal sevgisini her şeyin üstünde tutan Hüseyin Cavid, istiklal uğruna yapılan haklı harpleri ve mücadeleleri savunmuş; yağmacı ve haksız harplerin ise daima karşısında yer almıştır.

Hüseyin Cavid, eserlerinin dilinde tamamen Türkiye Türkçesine bağlı kalmıştır. Buna karşılık, yer yer Azerbaycan edebî dilinin tesirinde kaldığını söyleyebiliriz. Bizim için, Hüseyin Cavid'in en önemli özelliklerinden birisi de Türkiye Türkçesiyle yazmış olmasıdır. Bununla birlikte Cavid'in dilinin halkı tarafından anlaşılmadığını yönünde eleştirilere hedef olduğu, bununla ilgili çok eleştirdiği de kaynaklarda ifade edilmiştir. Hüseyin Cavid bu yönüyle tenkit edilmiştir. Dili ile ilgili kendisine yönelen bütün eleştirilere ragmen kendi tarzında ortak Türkçe'yle yazmaya devam etmiş ve hatta basıma gönderdiği bütün el yazısı kitapların kapağına “imlasına dokunulmasın” notunu da düşmeyi ihmal etmiyordu.⁶⁵⁰ Hüseyin

⁶⁵⁰ A. Turan, *Cavidname*, Bakü, 2010, s. 235.

Cavid, Azerbaycan Türkçesini başarılı bir şekilde kullanmış, zenginleştirmiş bir sanatçıdır.

Hüseyin Cavid'in "Şiir cümlesi" özellikleri bize Tevfik Fikret ve Mehmet Akif'i hatırlatır. Cavid, özellikle ilk şiir kitabı olan "Keçmiş Günler"deki şiirlerde nazmı nesre yaklaştırmış; anlamın bir mısradan bitirilmeyip daha sonraki mısralara sarkmasını sağlamıştır. Bilindiği gibi Türk edebiyatında bu anlatım tarzını Tevfik Fikret ve Mehmet Akif oldukça başarılı bir şekilde kullanmış sanatçılardır. Hüseyin Cavid'in yoğun bir şekilde tasvirî üslup kullanması ve kelimelerle tablo yapma çabası, Servet-i Fünun şiirinden özellikle de Tevfik Fikret, Mehmet Akif Ersoy ve Cenab Şahabettin gibi sanatçılardan etkilendiğinin bir göstergesidir. Yazarın manzum hikâyelerde kullandığı konuşma tekniği de Mehmet Akif'ten etkilenmesine ve dramaturg yönüne bağlayabiliriz.

Şiirlerinde vezin ve hikâyeye bağlı kalan Hüseyin Cavid, bu unsurları birer ritim aracı olarak kullanmayı bilmiştir. O, ilk dönem şiirlerinde aruz veznini, daha sonraki şiirlerinde aruzla birlikte daha çok heceyi kullanmıştır. Şiirlerinde 8, 10, 11, 14, 15, 16 gibi hece ölçülerini kullanan şair, uzun heceli şiirlerinde yer yer monotonluğa düşmüştür. Cavid, zengin ve tam kafiyeye ağırlık vermiştir. Bununla birlikte sık sık redif kullandığını da yazdığı şiirlerinde görebiliriz.

Hüseyin Cavid şiirlerinde birçok nazım şeklini kullanmış, yeni yeni şekilleri denemekten geri kalmamıştır. Gazel, mesnevi, serbest müstezat, koşma, sone, terzarıma v. b. gibi birçok nazım şeklini kullanan şair, yeni ve farklı biçimlerde duygu ve düşüncesini ifade etmekten çekinmemiştir. Cavid'in gazel ve mesnevileri, şekil yönünden eskiye bağlı şekilde muhteva yönünden yenilik arz ediyor.

Hüseyin Cavid, lirik ve romantik özellikler gösteren, ferdi konuların yanı sıra millî, içtimai konuları da başarıyla işlemiş bir şair ve dram yazarıdır. O, Türkiye'deki fikrî ve edebî akımları yakından takip etmiş ve çok iyi özümlemiştir. Birçok şairden ilham almış sanatının etkisi altında kalmış Cavid, orijinal bir sanatçı olmayı başarmış, gerçekten çok güçlü eserler vermiştir. Onun değeri, Türkiye-Azerbaycan edebî muhitleri arasında sağlam bir köprü kurmasında kudretli bir şair ve dram yazarı olmasındadır.